

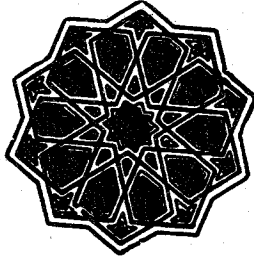

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

CİLT : XXXVI

PROF. DR. HİKMET TANYU'DAN GÜNÜMÜZE DİNLER TARİHİ ÇALIŞMALARI*

Dr. Baki ADAM

Türkiye'de Dinler Tarihi'nin eğitim ve yayın tarihi, 1874 yılında başlamıştır. 1874'ten 1955'e kadar Dinler Tarihi çeşitli medreselerde ve yüksek okullarda okutulmuş ve Dinler Tarihiyle ilgili bazı kitaplar ve makaleler neşredilmiştir¹. Akademik bir disiplin olarak Dinler Tarihi, 1949'da açılan Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin ders programında yer almıştır. Haftada iki saat olmak üzere, ilk defa, Hilmi Ömer Budda tarafından Mukayeseli Dinler Tarihi okutulmuştur. 1955'te merhum Hikmet Tanyu'nun Dinler Tarihi Kürsüsü'ne asistan olmasından sonra Türkiye'de bu sahadaki akademik çalışmalar başlamıştır. Daha sonra, 1951'de açılmaya başlayan İmam-Hatip Okulları (Liseler) ile 1959'da İstanbul'da açılan ilk Yüksek İslam Enstitüsü'nün I ve III sınıflarında Mukayeseli Dinler Tarihi dersine yer verilmiştir. Atatürk Üniversitesi bünyesinde 1971'de faaliyete geçen İslâmî İlimler Fakültesi'nin ders programına da Dinler Tarihi dersi konmuştur. 1982'de yürürlüğe giren 2547 sayılı YÖK ve Üniversiteler Kanunuyla, Yüksek İslâm Enstitüleri ve İslâmî İlimler Fakültesi'nin İlahiyat Fakültesi olarak yeniden yapılandırılmasından sonra yeni kurulan bu İlâhiyat Fakültelerinde Dinler Tarihi Kürsüleri kurulmuş ve Dinler Tarihi dersinin okutulmasına devam edilmiştir. Daha sonra, Urfa'da açılan İlâhiyat Fakültesiyle akademik seviyede Dinler Tarihi çalışmaları yapılan fakültelerin sayısı dokuza ulaşmıştır. 1991'de, İlahiyat Fakültelerinde yer alan bölüm ve anabilim dallarının yeniden yapılandırılması üzerine, Dinler Tarihi Anabilim Dalı; Dinler Tarihi, Mukayeseli Dinler Bilimi ve Din Fenomenolojisi olmak üzere, üç alt

---

* Bu makale, Dinler Tarihi Derneği tarafından 16 Haziran 1995 Cuma günü, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yunus Emre Konferans Salonu'nda yapılan "Ölümünün Üçüncü Yılında Prof. Dr. Hikmet Tanyu" konulu anma programında tebliğ olarak sunulmuştur.

1. Türkiye'de Dinler Tarihi'nin tarihçesi hakkında bkz. Hikmet Tanyu, "Türkiye'de Dinler Tarihi'nin Tarihçesi", Ank. Ü. İlah. Fak. Der. sayı VIII, yıl 1960; Günay Tümer-Abdurrahman Küçük, Dinler Tarihi, Ankara 1993, II. baskı, sf. 21-23; Osman Cilacı, Cumhuriyet Devri Öncesi Dinler Tarihçilerinden M. Şemsettin ve Tarih-i Edyân'ı", Türkiye İ. Dinler Tarihi Araştırmaları Sempozyumu, Samsun 1992, sf. 161-163.

bilim dalına ayrılmıştır. Ayrıca, Dinler Tarihi dersinin yanında, seçmeli olarak, Günümüz Dinlerarası İlişkiler dersi de lisans dersleri arasına konmuştur. 1993 yılında açılmaya başlayan yeni fakültelerle İlahiyat Fakültelerinin sayısı yirmiyi geçmiştir. Bu Fakültelerin Dinler Tarihi Anabilim Dallarına alınan araştırma ve öğretim görevlileriyle Türkiye'deki akademisyen dinler tarihçilerinin sayısı oldukça artmıştır. Halen bu Fakültelerin yaklaşık üçte birinde lisansüstü Dinler Tarihi çalışmaları yapılmaktadır.

Prof. Dr. Hikmet Tanyu, akademik çalışmalarında Türk kültürü ile ilgili çalışmalara büyük yer vermiştir. Onun dinler tarihçiliği, bir bakıma Türk kültür tarihçiliğidir. Adak, taş, dağ vb. konularla ilgili çalışmaları, Eski Türk Dini ile ilgili araştırmaları, onun akademik çalışmalarının temelini teşkil etmektedir. Prof. Dr. Hikmet Tanyu, ilk Türk akademisyen dinler tarihçisi olarak, Dinler Tarihi çalışmalarını genelden özele indirgemiş, Türk Dinî Tarihi'ne yöneltmiştir². O, yanında çalışanlara da genelde bu alanda tezler vermiş ve onları bu alanda yönlendirmiştir. Onun, dinler tarihi çalışmalarını Türk Dinî Tarihi'ne yöneltmiş olması, Dinler Tarihi'nin Türkiye'ye özgü bir bilim olarak gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Hikmet Tanyu'nun bu yöndeki çalışmaları yabancı dilde yayınlanıp dışarıya tanıtılabilseydi, kanaatimce, Batıdaki Dinler Tarihi çalışmalarına önemli bir katkıda bulunmuş ve Türkiye'nin bu alanda adı duyurulmuş olurdu.

Prof. Dr. Hikmet Tanyu'nun "Tarih Boyunca Türkler ve Yahudiler", "Yehova Şahitleri", "Nuh'un Gemisi-Ağrı Dağı-Ermeniler", "İslam Dini'nin Düşmanları ve Allah'a İnananlar" gibi Türk Dinî Tarihi dışında, diğer dinlerle ilgili çalışmalarına baktığımızda, onun, genelde, savunmacı ve eleştirici bir tavır takındığını görmekteyiz. Millî ve manevî değerlere çok önem veren, Türkiye üzerinde oynanan oyunlara karşı hassasiyet gösteren Hoca'nın bu çalışmaları bir boşluğu doldurmak için yapılmıştır. Prof. Dr. Hikmet Tanyu'nun yetiştiği ortam, bu tür çalışmaların yapılmasını gerekli kılmıştır.

Merhum Prof. Dr. Hikmet Tanyu, Ankara İlahiyat Fakültesi'nde, Dinler Tarihi Anabilim Dalı'nda öğretim üyesi olarak çalıştığı yıllarda birçok dinler tarihçisi yetiştirmiştir. Prof. Dr. Günay Tümer, Prof. Dr. Mehmet Aydın ve Prof. Dr. Abdurrahman Küçük onun yanında asistan olarak yetişmiş dinler tarihçileridir. Onların doktora ve doçentlik tezini yönetmiş, onları yönlendirmiştir. Merhum Hoca, ayrıca İslam Enstitülerinde Dinler Tarihi öğretim görevlisi olarak çalışanların öğretim üyeliği takdim tezlerini de yönetmiş, daha sonra onların bir çoğunu doktora yaptırmıştır. Bunun dışında, dışardan Hoca'nın yanında doktora yapanlar da olmuştur. Türkiye'de bugün İlahiyat Fakültelerinde profesör ünvanıyla

2. A. Küçük, "Türkiye'de Dinler Tarihi Çalışmaları ve Prof. Dr. Hikmet Tanyu", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, yıl 1994, sayı 5, Kayseri 1994, sf. 23.

dinler tarihçisi olarak çalışanların hemen hemen hepsi, merhüm Hoca'nın eğitiminden geçmiştir.

İlk Türk Dinler Tarihi akademisyeni Prof. Dr. Hikmet Tanyu Hoca'nın danışmanlığında yapılan tez çalışmalarına baktığımızda, onun amacının ve ilkelerinin bu çalışmalara da yansıdığını görmekteyiz. Prof. Dr. Hikmet Tanyu'nun yanında yapılan bu tez çalışmalarını, konuları itibariyle şu kategoriler altında toplayıp, genel bir çerçeve çizebiliriz. Prof. Dr. Hikmet Tanyu, yanında çalışan dinler tarihçilerine şu konularda tez yaptırmıştır:

1. Müslüman bilginlerin dinler tarihçiliği yönüyle ilgili çalışmalar (Günay Tümer'in "Biruniye Göre Dinler ve İslam Dini", O. Faruk Harman'ın "Dinler Tarihi Açısından Şehristani ve el-Milel ve'n-Nihal" isimli doktora tezleri)

2. Türkiye'deki İslam dışı dinî cemaatler, Kiliseler ve bunların Türkiye ile ilgili yönleri hakkında çalışmalar (Süreyya Şahin'in "Fener Patrikhanesi ve Türkiye", Abdurrahman Küçük'ün "Sabatay Sevi ve Cemati Üzerine Bir Araştırma" isimli doktora tezleri)

3. Müslüman olmayan Türk kavimlerinin dinleriyle ilgili çalışmalar (Şaban Kuzgun'un "Hazar ve Karay Türkleri: Türklerde Yahudilik ve Doğu Avrupa Yahudilerinin Menşei Meselesi", Harun Güngör'ün "Gagauzların Dinî İnanışları Üzerine Bir Araştırma" isimli doktora tezleri)

4. Karşılaştırmalı fenomen çalışmaları (Mehmet Aydın'ın "İlahi Dinlerde Şeytan", Osman Cilacı'nın "İlahi Dinlerde Dua" isimli doktora tezleriyle Günay Tümer'in "Hıristiyan ve İslam Dinlerinde Meryem" isimli doçentlik tezi bu alanda yapılan çalışmalara örnektir)

5. Eski Türk Dini ile ilgili çalışmalar (M. Turan Özdemir'in "Eski Türklerde Şamanlıkla İlgili İnançlar Üzerine İncelemeler" isimli doktora tezi)

6. Dinin menşei ile ilgili teoriler üzerine çalışmalar (Ali Galip Erdican'ın "Totemizmin Mahiyeti Üzerine Bir Araştırma" isimli doktora tezi)

7. Belli bir din üzerine genel çalışmalar (Cenap Yakar'ın "Pali Kaynaklarına Göre Budizm" isimli doktora tezi)

8. Reddiyelerle ilgili çalışmalar (Mehmet Aydın'ın "Müslümanların Hıristiyanlara Karşı Yazdığı Reddiyeler ve Tartışma Konuları" isimli doçentlik tezi).

Prof. Dr. Hikmet Tanyu'nun doğrudan öğrencisi olmayan fakat çalışmalarını onunla sürdüren Prof. Dr. Ekrem Sarıkcıoğlu'nun "Dinlerde

Mehdi İnancı ve Tasavvurları" isimli doçentlik tezini "Karşılaştırmalı fenomen çalışmaları" kısmına dahil edip, "Lefayaette Ron Hubbard ve Sa-yentoloji Mezhebi" isimli Profesörlük takdim tezini İslam dışı dinî mezheplerle ilgili bir çalışma sayıp ayrı bir kategoriye dahil edebiliriz. Yukarıda maddeler halinde sıraladığımız çalışma alanlarını gözönüne al-dığımızda, Prof. Dr. Hikmet Tanyu ile genelden özele, Türk Dinî Tarihi'ne indirgenmiş Dinler Tarihi çalışmalarının tekrar, onun nezaretinde, genele çıkıp bir çok alana yayıldığını görmekteyiz. Bu ilk nesil dinler tarihçilerinin tez dışı çalışmalarını da hesaba kattığımızda, yukarıda zikret-tiğimiz kategorilerin sayısı daha da artmaktadır.

Merhum Prof. Dr. Hikmet Tanyu'nun yanında yetişen akademisyen-lerin yeni kurulan İlahiyat Fakültelerine dağılmasından sonra, Dinler Tarihi'nin her alanında tez çalışmaları yapılmaya başlamıştır. Bugüne kadar, Ankara, İstanbul, Konya, Bursa, Kayseri, Samsun ve Erzurum İlahiyat Fakültelerinde Dinler Tarihi sahasında bir çok yüksek lisans ve doktora tezi yapılmıştır³. Elde ettiğimiz bilgilerden hareketle, halen yapılmakta olan tezler de dahil olmak üzere, bu tez çalışmalarının konularını şu şekil-de kategorilere ayırıp, Türkiye'deki Dinler Tarihi ile ilgili çalışmaların bugünkü durumunun bir panoramasını oluşturmak mümkündür⁴:

1. Bölgesel folklorik çalışmalar (Yahyalı çevresindeki Varsakların Dinî Folkloründe Gelenek ve Değişmeler, İzmir ve Çevresindeki adak Yerleri Üzerine bir Araştırma)

2. Müslüman bilginlerin dinler tarihçiliği yönüyle ilgili çalışmalar (İbn Hazm, Makdisi, Ebu'l-Maalî, Fahreddin Razi vb. Müslüman bilginlerle ilgili çalışmalar, bunların başlıcalarıdır)

3. Belli bir dindeki bir fenomeni inceleme çalışmaları (Yahudilikte Şabat, Hıristiyanlıkta Kıyamet)

4. Bir fenomeni birden fazla dinde mukayeseli olarak inceleme çalışmaları (Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam'da Adem, Dinlerde Hac İbadeti, Dinlerde Temizlik Anlayışı, İlahî Dinlerde Tövbe, İlahi Dinlerde Bereket, İlahi Dinlerde Melek, İlahi Dinlerde Semboller, İlahi Dinlerin Kutsal Kitaplarında Peygamberlik Anlayışı)

3. Dinler Tarihi öğretim elemanları Samsun'a geçtiği için Erzurum ile yardımcı doçent seviyesinde öğretim elemanı bulunmadığı için İzmir ve Van'daki Dinler Tarihi tez çalışmaları ya başka disiplinlerdeki öğretim elemanlarının veya diğer illerdeki Dinler Tarihiçilerinin nezaretinde yapılmaktadır. Yeni kurulan Elazığ İlahiyat Fakültesinde lisansüstü Dinler Tarihi çalışmaları başlamıştır. Sivas, Sakarya ve Isparta İlahiyat Fakülteleri de yardımcı doçent seviyesinde Dinler Tarihi öğretim elemanına sahip olduğundan, yakında bu İlahiyat Fakültelerinde de Dinler Tarihi lisansüstü çalışmalarının başlaması beklenmektedir.

4. Burada katagorilere dahil olan bütün çalışmalar verilmeyip, sadece örnek olarak bazı çalışmalar zikredilmiştir.

5. Bölgesel dinler üzerinde yapılan çalışmalar (Eski Anadolu Dinleri, İslam'ın İlk Geldiği Dönem'de Hicaz Bölgesindeki Diğer Dinler)

6. Tek bir din üzerinde genel çalışmalar (Sabilik, Sihizm ve Yahudilik üzerine yapılan çalışmalar bunlardır)

7. Mezhepler üzerine yapılan çalışmalar (Unitaryanizmin Doğuşu ve Buna Sebep Olan Amiller, Antakya Süryani Kilisesi Doğuşu ve Gelişmesi, I-IV Asırlarda Süryani Kilisesi, Keldani Kilisesi)

8. Kur'an'da adı geçen eski kavimlerle ilgili çalışmalar (Ad ve Semud Kavmi)

9. Türk Dünyasının dini ile ilgili çalışmalar (Kafkasya'da Yaşayan Türklerin Dini Üzerine Sosyo-Kültürel Bir Araştırma, Azerbaycan Dinî Tarihi)

10. Reddiyeler üzerine yapılan çalışmalar (Ali b. Rabben et-Taberi ve Eseri er-Redd Ala'n-Nasârâ)

11. Türkiyedeki azınlıklarla ilgili çalışmalar (İstanbul Yahudileri, Fatih Dönemi Hıristiyan Azınlıkların Sosyal ve Dinî Durumu, XVII yy da Konyada Yaşayan Gayri Müslimlerin Sosyal ve Dinî Yaşayış Durumları)

12. Dinlerdeki herhangi bir olayın incelenmesi ile ilgili çalışmalar (Kadıköy Konsili, II. Vatikan Konsili)

13. Kutsal metinler üzerine yapılan çalışmalar (Hint Vedaları, Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat ve Yahudi Hayatındaki Yeri)

14. Arşiv vesikalarına dayalı çalışmalar (Osmanlı Arşiv Vesikalarına Göre Yahudilik, Tanzimattan Cumhuriyete Kadar İstanbul'daki Gayri Müslim Okulları)

15. Kur'an'daki dinlerle ilgili çalışmalar (K. Kerim Açısından İslam Dışı Dinler, Kur'an-ı Kerim'de Adı Geçen Dinler)

16. İslam kültürü açısından diğer dinlerle ilgili çalışmalar (İslam Kaynaklarına Göre Hz. İsa'nın Akıbeti Meselesi, Kütübü Sitte'de Hz. İsa, Hadislere Göre Yahudiler ve Yahudilik)

17. Dinlerarası ilişkilerle ilgili çalışmalar (Hz. Peygamberin Ehli Kitapla ilişkileri; XVII. yy İkinci Yarısında Konya'da Yaşayan Müslüman ve Gayri Müslim ilişkileri).

18. Misyonerlikle ilgili çalışmalar (Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Misyoner Faaliyetleri)

Burada kategoriler halinde sıraladığımız ve örnekler verdiğimiz çalışma alanlarında yapılan tezler, birkaç tanesi hariç, Prof. Dr. Hikmet Tanyu'nun yanında yetişmiş dinler tarihçilerinin nezaretinde yapılan veya halen devam eden yüksek lisans ve doktora tezleridir. Kitap, makale, tebliğ vb çalışmalar gözönüne aldığımızda, bu çeşitlenme daha da artmaktadır.

Yukarıda aksettirdiğimiz bu manzara, Prof. Dr. Hikmet Tanyu'dan günümüze kadar Türkiye'de Dinler Tarihi adına her türlü konunun işlendiğini göstermektedir. Ağırlık, Yahudilik ve Hıristiyanlığa verilmiştir. Hint dinleriyle ilgili birkaç çalışmanın dışında, diğer dinler ve dinî sistemlerle ilgili tez çalışmaları, bizim tesbit edebildiğimiz kadarıyla, yoktur. Taoizm ve Konfüçyanizm gibi Çin dinleri, Japon dinleri, Mitraizm, Maniheizm, Zerdüştilik, Mecusilik gibi eski ortadoğu dinleri, bugüne kadar yapılan tez çalışmalarında ihmal edilmiş görünmektedir. Halbuki bugün, Türkiye'nin ihtiyaçları açısından, bu dinler üzerinde de tez çalışmaları yapmak gerekmektedir. Özellikle, Taoizm, Buddizm ve Hinduizm'le ilgili tez çalışmalarına biraz daha fazla önem verilmelidir. Bu dinler, bugün Türkiye'de etkisini hissettirmekte, Ruh ve Madde Yayınları ve Metapşisik Tetkikler ve İlmî araştırmalar Derneği gibi kurumlar vasıtasıyla bunlarla ilgili telif ve çeviri çalışmalar Türkçeye aktarılmaktadır. Zerdüştilik ve diğer eski Ortadoğu dinleriyle ilgili çeviri ve telif çalışmalar da gazeteci ve benzeri amatörlerce yapılmaktadır. Bütün bu çalışmalar, İlahiyat Fakültelerindeki Dinler Tarihi çalışmalarının hedef ve amaçlarına aykırı bir amaç taşımaktadır⁵.

Yukarıda zikrettiğimiz dinler üzerinde çalışılmaması, Türkiye'de Dinler Tarihi'nin İlahiyat Fakültelerinin bünyesinde yer almasından kaynaklanmaktadır. Yahudilik ve Hıristiyanlık dışındaki dinler ve dinî sistemler İslâmî bilimleri doğrudan ilgilendirmediklerinden, bu dinler üzerinde çalışmak gereksiz bir lüks gibi algılanmaktadır.

Dinler Tarihi sahasında yapılan tez çalışmalarını fakülteler bazında dikkate aldığımızda, karşımıza şöyle bir manzara da çıkmaktadır. İstanbul'da, Yahudilikle ilgili çalışmalar ağırlık merkezini teşkil etmektedir. Bursa'da, genelde, ilahî dinlerde karşılaştırmalı fenomen çalışmaları ön plana çıkmaktadır. Ankara, Konya ve Kayseri İlahiyat Fakültelerinde, hemen hemen, yukarıda zikrettiğimiz her kategoride çalışmalar sürdürülmektedir.

5. Mesela, M. Sıraç Bilgin tarafından hazırlanan "Zarathustra (Zerdüş): Hayatı ve Mazdaizm" (Berfin Yayınları, İstanbul 1995), isimli Zerdüştilikle ilgili bir çalışmada ayrımcılık yapılmaktadır. Bu çalışmada, Zerdüş'ün bir Kürt peygamberi, Zerdüştiliğin de -yazar bu dini "Bahdini" olarak tanımlar- Kürtlerin gerçek dini olduğunu vurgulamaktadır. Yazar, akademisyen bir dinler tarihçisi olmadığı için, bu çalışmasında metod ve bilgi bakımından bir çok yanlışlık da yapmıştır.

Türkiye'de, Dinler Tarihi'nin alt disiplini olan Din Fenomolojisi sahasında çalışan akademisyen henüz yoktur. Bu disiplin, Türkiye'de el atılmamış sahadır. Fenomenolojik bir çalışma olduğu ileri sürülen bir kaç tez çalışması yapılmışsa da, bunların salt karşılaştırmalı çalışmalardan farkının ne olduğu belli değildir. Yüksek lisans ve doktora dersleri arasında bu disiplinle ilgili bazı dersler verilmekteyse de, mahiyeti, konusu, sınırları ve metodolojik yapısı hakkında bir kaç çeviriden başka çalışma bulunmamaktadır.

Bir danışmanın nezaretinde çok fazla kategoride tez çalışmalarının yapılması, bir çok konunun günyüzüne çıkarılması yanında olumsuz bir netice de doğurmaktadır. Tezlerin bilimsel muhtevalarının kontrolünün zorluğu dolayısıyla, yetersiz tezler ortaya çıkmaktadır. Bazen, muhteva bakımından mükerrer tezler yapılmaktadır (Kur'an-ı Kerim'de Adı Geçen Dinler tezi ile Kur'an-ı Kerim Açısından İslam Dışı Dinler isimli tezler buna örnektir)⁶. Hatta, yapılmış başka bir tezden veya kitaplardan intihallere de rastlanmaktadır*.

Dinler Tarihi sahasında yapılan tez çalışmalarının geneline göz attığımızda, ilahî dinlerle ilgili mukayeseli çalışmaların ekseriyette olduğu görülmektedir. Diğer çalışma alanlarına göre kaynağın bol olması ve örnek çalışmaların çokluğu sebebiyle, konuyu işleme bakımından kolay bir çalışma tarzı olmasından, bu tür çalışmalara fazlaca itibar edildiği görülmektedir. Bu tez çalışmalarında, genellikle, İslam'a merkezî yer verilerek; Yahudilik ve Hıristiyanlık'taki fenomenler, İslâm esas alınmak suretiyle incelenmektedir. Neticede, daima, İslam'daki fenomenlerin Yahudilik ve Hıristiyanlık'taki fenomenlerden üstün olduğu, açık ifadelerle vurgulanmaktadır. Bu tür karşılaştırmalı fenomen çalışmalarında tasvir edicilikten ziyade değer biçici metod uygulanmaktadır. Böyle çalışmaların İslam'a ve Türk kültürüne ne gibi reel değerler kazandıracığı tartışılabilir. Dinler Tarihi disiplinin İlahiyat Fakültelerinde yer alması dolayısıyla, bu teolojik tutum normal karşılanabilir. Çünkü, bu alanda çalışanların

6. Krş. Abdurrahman Küçük, "Türkiye'de Dinler Tarihi Sahasında Yapılacak Çalışmalar Üzerine Düşünceler", Türkiye İ. Dinler Tarihi Araştırmaları Sempozyumu, Samsun 1992, sf. 110.

* Hadi Tezokur tarafından 1992'de Konya'da hazırlanan "Yahudilik'te İbadet ve İnanç Esasları" isimli doktora tezinde intihallere bolca rastlanmaktadır. Tezokur, Yahudilikte hac ibadetini incelediği kısımda, tarafımdan 1989'da Ankara'da hazırlanan "Dinlerde Hacc İbadeti Üzerine Bir Araştırma" isimli yüksek lisans tezinden, cümlelerde bazı takdim-tehirler yaparak, bazılarını kısmen değiştirerek; amatörce, intihallerde bulunmuştur. Tezokur, Kitab-ı Mukaddes cümleleri için gösterdiğim dipnotları bile, dikkatsizce davranarak, benim kendi yorum cümlelerime koymuştur (bkz. Tezokur, sf. 216. Krş. Adam, sf. 19). "Tarihî Haclar" arabaşlığını ve başlık altındaki bilgileri, cümleleri kısmen değiştirerek, aynen nakletmiştir (bkz. Tezokur, sf. 220-225. Krş. Adam, sf. 24-28). Tezin ilgili kısmının ekserisi, benim tezden aktarılmıştır. Krş. Hadi Tezokur, Yahudilikte İnanç ve İbadet Esasları, Konya 1992. (Basılmamış Doktora Tezi); Baki Adam, Dinlerde Hacc İbadeti Üzerine Bir Araştırma, Ankara 1989 (Basılmamış yüksek lisans tezi).

çoğu, orta öğrenimini İmam-Hatip Liselerinde görmüştür. Yani, Türkiye'deki dinler tarihçileri ilahiyat eğitim ve öğretiminden geçmiştir. Bu yüzden, dinler tarihçileri her şeyden önce ilahiyatçıdır. Ayrıca, şunu da belirtmek gerekir ki, Dinler Tarihi dersleri sadece din eğitimi veren okul ve fakültelerde okutulmaktadır. Bunun açık ifadesi şudur: İlahiyat Fakültelerindeki Dinler Tarihi disiplini objektif sosyal bir din bilimi olmaktan ziyade bir ilahiyat (teoloji) disiplini'dir. Dinler Tarihi, Karşılaştırmalı Din Çalışmaları ve Din Fenomenolojisi Batı'da da ilk başlarda birer ilahiyat disiplini olarak çalışılmıştır. Dinler Tarihi ve özellikle Din Fenomenolojisi çalışmalarının yaygın olduğu Hollanda'da C.P. Tiele (1830-1902)⁷, P.D. Chantepie de la Saussaye (1848-1920)⁸ ve Gerardus Van der Leeuw (1890-1950)⁹ gibi meşhur isimler, ilahiyat eğitimi almış ve Kiliselerde görev yapmış kimselerdir. Chantepie de la Saussaye, Hıristiyanlık dışı dinler üzerinde çalışmayı Hıristiyanlığı daha iyi anlamının yolu olarak görmüştür. Ona göre, diğer dinleri Hıristiyanlık nokta-i nazarından bakarak anlamaya çalışmanın bir anlamı vardır. Çünkü, Hıristiyanlık, diğer dinleri tamamlayan bir din olarak en yüksek dindir¹⁰. Chantepie de la Saussaye'nin öğrencisi olan Van der Leeuw de diğer dinleri incelerken Hıristiyanlığı merkez almış ve Hıristiyan inancını normatif kabul etmiştir. Din Fenomenolojisinin ilk temsilcisi olarak görülen Van der Leeuw, bu disiplini de Hıristiyanlığa araç olarak görmüştür. Ona göre, bu disiplin, fenomenlerin seçiminde ve tasnifinde, Hıristiyan toplumunun inanç normunu esas almalıdır. Böyle bir fenomenolojik çalışmadan şu neticelerin çıkması beklenmektedir: 1. Hıristiyanlığın ve diğer dinlerin gerçek karakteri ortaya çıkacaktır. 2. Böylece, genel beşerî olanla Hıristiyanlığa has olanın bilgisi belirginleşecek ve Hıristiyanlığın eşsiz bir din olduğu anlaşılacaktır. Böylece, Hıristiyanlar Hıristiyanlığın pozitif bir din olduğunun suuruna varabilecekler¹¹.

7. Tiele, Amsterdam Üniversitesinde ve Remonstrants (Alman Protestanlığına bağlı yani liberal bir Kilise) Kilisesinde ilahiyat okumuştur. 1877'den 1900'e kadar Leyden Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde yeni kurulan Dinler Tarihi kürsüsünde çalışmıştır (bkz. Jacques Waardenburg, "Religion Between Reality and Idea: A Century of Phenomenology of Religion in the Netherlands", Numen: International Review for the History of Religions; November 1971, Cilt XIX, sf. 131, 9. dipnot).

8. Chantepie de la Saussaye, Utrecht Üniversitesinde ilahiyat eğitimi görmüş ve Alman Reform Kilisesinde başkanlık yapmıştır. 1878'den 1899'a kadar Amsterdam Üniversitesinde yeni kurulan Dinler Tarihi Kürsüsünde görev yapmıştır (bkz. Waardenburg, sf. 136, 27. dipnot).

9. Van der Leeuw, Leyden Üniversitesinde İlahiyat eğitimi almış ve o da Chantepie de la Saussaye gibi Alman Reform Kilisesinde başkanlık bulunmuştur. 1918'de, Groningen Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde yeni kurulan Dinler Tarihi Kürsüsüne atanmıştır. Bir dönem bakanlık da yapan Van der Leeuw, kendini "etik teoloji" olarak isimlendirilen bir hareketin üyesi olarak tanımlamıştır (bkz. Waardenburg, sf. 161, 89. dipnot).

10. Waardenburg, sf. 142-144.

11. Waardenburg, sf. 177 - 178. Ayrıca bkz. G.A. James, "Phenomenology and the Study of Religion: The Archaeology of an Approach", Journal of Religion, Chicago 1985, July, Sayı 65, sf. 314, 333.

Dinler Tarihi çalışmalarındaki bu teolojik yaklaşıma rağmen, bu disiplin, akademik bir disiplin olarak, İlahiyat Fakültelerinde gelişme göstermiştir. Diğer bazı fakültelerde de çalışmalar yapılmakla birlikte, Dinler Tarihi dersleri İlahiyat Fakültelerinde okutulmuştur. Bu bakımdan, Hollanda'da Türkiye arasında benzerlik vardır. Türkiye'de olduğu gibi, Hollanda'da İlahiyat Fakültelerinde Dinler Tarihi'ne karşı tavır alınmış, bu disiplinin Hıristiyanlığa zarar vereceği düşünülmüştür. Bundan dolayı Dinler Tarihi profesörleri disiplinlerini diğer teologlara karşı savunmak zorunda kalmışlardır¹². Hollanda, zaman içerisinde, bu zorlukları aşmış, diğer dinleri objektif olarak, kendi mutlaklığı çerçevesinde, inanırlarının kalbinde ve yaşayışında olduğu gibi incelemeyi metodolojik prensip olarak benimseyen ve bu yönde çalışmalar yapan dinler tarihçileri ve din fenomenologları yetiştirmiştir.

Türkiye'de İlahiyat Fakültelerinin bünyesinde yer alan Dinler Tarihi disiplini, en azından şimdilik, İslam'ın ve Türk kültürünün ihtiyaçları açısından bir "ilahiyat" disiplini olarak kalmak durumundadır. Çünkü, bu disiplinle, İlahiyat eğitiminden geçmiş kimseler uğraşmaktadır. Bu bakımdan Türkiye'deki dinler tarihçilerinin, çalışmalarının İslâm'a ve Türk kültürüne ne gibi katkılar sağlayacağını gözönünde bulundurması kaçınılmazdır. Bir ilahiyatçıdan, dinini paranteze alarak diğer dinleri incelemesi beklenemez. İlahiyat eğitiminden geçmiş, dogma (akaid) okumuş bir dinler tarihçisi de bir tefsirci, bir kelamcı kadar, yeri geldiğinde, dogmatik olma hakkına sahiptir. Ancak, ilahiyatçı kimliği ile, normatif değil, objektif ve deskriptif bir din bilimi olan Dinler Tarihi arasındaki dengenin iyi ayarlanması gerekmektedir. İlahiyatçı bir dinler tarihçisi, ilahiyatçı kimliğini belirgin bir şekilde daima ön plana çıkararak, yersiz yorumlara, çarpıtmalara gitmemelidir. Böyle bir dinler tarihçiliğinin inandırıcılığı, ciddiliği olmadığı için hiçbir yere faydası da dokunmaz. Sadece, yanlışlar ve çarpıklıklar üzerine kurulmuş bir din kültürünün oluşmasını sağlar. Bunu, akademisyen olmayan amatörler zaten yeterince yapmaktadır. Akademisyen bir dinler tarihçisinin görevi, kamuoyunun hazır bulunmuşluğunu gözönüne alarak, önyargılarla örülü çalışmalar sunmak değildir. Dinler Tarihinin dinî kültürün yenilenmesinde önemli vasıta olduğunun şuuruna varan akademisyen bir dinler tarihçisi, bazen toplumda yerleşmiş olan, faydadan ziyade zarar getiren yanlış inanışların, tasavvurların ve hatta ideolojilerin tersine olan çalışmalar da yapmalı ve bunları kamuoyuna sunmalıdır. Bilimsel gerçeklikten uzak olarak, kuru kuruya İslâm'ın üstünlüğünü savunmak gibi çabaya da girmemelidir. İslâm, kendi sınırları içinde, inanırlarının kalbinde ve yaşayışında üstünlüğünü ispat eden bir dindir.

12. C. Jouco Bleeker, "Comparing The Religio-Historical and the Theological Method", Numen XVIII, 1 (April 1971), sf. 10-11; Waardenburg, sf. 129-130.

***

Türkiye'deki Dinler Tarihi çalışmalarının bugün geldiği nokta açısından belirtilmesi gereken başka bir husus da şudur: İlahiyat Fakültelerinde yapılan çalışmaların dışında, hiç de azımsanmayacak derecede, dışarda da Dinler Tarihi çalışmaları yapılmaktadır. Hatta sosyal bir din bilimi olarak Dinler Tarihi'nin İlahiyat Fakültelerinin dışında geliştiğini söylemek, fazla abartılı bulunmamalıdır. Dinler Tarihi'nin ilk klasiklerinin çevirisi dışarda yapılmıştır. James Frazer'ın Altın Dal'ı (Golden Bough), Malinowski'nin "Büyük, Bilim ve Din"i (Magie, Wissenschaft und Religion Undandere Schriften), Freud'un "Totem ve Tabu"su (Totem und Tabu), Durkheim'in "Dinî Hayatın İbtidai Şekilleri" (Formes elementaires de la vie Religieuse) isimli eseri dinler tarihçisi olmayanlarca Türkçeye çevrilmiş ve yayınlanmıştır. Bunların dışında, Türkiye'de ismi en çok bilinen Mircae Eliade'ın dört çalışması¹³ ve mitoloji ile ilgili birçok Batılı çalışma da Türkçeye çevrilmiştir¹⁴. Netice olarak, Türkiye'deki Dinler Tarihi çalışmaları iki koldan sürdürülmektedir. Fakat, bu kollar arasında bir iletişim bulunmamaktadır. İkinci kolda çalışma yapanlar, İlahiyat Fakültelerindeki çalışmalardan habersizdir.

Belli bir dönem İlahiyat Fakültelerinde olumsuz tavır takınılan Dinler Tarihi sahasında çalışma yapma eğilimin artması ve bu alanda akademisyenlerin çoğalması, Dinler Tarihi'nin Türkiye'de gelişmesi açısından olumlu bir neticedir. Özel alanlara kayıp özgün ve kaliteli çalışmalar veren dinler tarihçileri bulunmaktadır. Prof. Dr. Harun Güngör, çalışmalarını bir Türk kavmi olan Gagauzlar üzerine yoğunlaştırmıştır. Prof. Dr. Harun Güngör, Gagauzlar üzerine yaptığı özgün çalışmalarla ismini yurt içinde ve yurtdışında duyurmuştur. Samsun İlahiyat Fakültesi'nden Dr. Şinasi Gündüz, Sabiiler, İzmir İlahiyat Fakültesi'nden Dr. Ali İhsan Yitik de Hint Dinleri üzerindeki çalışmalarıyla özel alana kaymışlardır. Yeterli imkan sağlandığında, Dinler Tarihi sahasında kaliteli akademisyenlerin önümüzdeki yıllarda artacağı bir gerçektir. Bunun işaretleri görülmektedir. Öyle inanıyoruz ki, ileriki yıllarda Türkiye'deki Dinler Tarihi çalışmaları rayına oturacak ve bu alanda çalışanların birbiriyle iletişim kurup işbirliğine gitmesiyle Türk kültürüne ve İslâmî bilimlere katkı yapacak daha kaliteli çalışmalar ortaya çıkacaktır. Böylece, yıllardan beri İlahiyat Fakültelerinin bünyesinde iğreti bir şekilde duran Dinler Tarihi disiplini

13. Bunlardan sadece "The Quest Meaning and History in Religion", akademisyen bir dinler tarihçisi olan Prof. Dr. Mehmet Aydın tarafından "Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu" adı altında Fransızca'dan çevrilmiştir. Diğer çeviriler de şunlardır: İmgeler ve Simgeler (Images et Symboles), Kutsal ve Dindışı (Le Sacre et le Profane), Ebedi Dönüş Mitosu (Le Mythe de l'éternel retour: archétypes et répétition) ve Mitlerin Özellikleri).

14. Mesela, İmge Kitabevi tarafından Joseph Campbell'ın Bütün mitolojik çalışmaları son yıllarda Türkçeye kazandırılmıştır. Bunlar: Batı Mitolojisi, İlkel Mitoloji ve Yaratıcı Mitoloji'dir.

ağırlığını hissettirecek ve İlahiyat disiplinleri arasında kendine önemli bir yer açacaktır. Daha önce de belirttiğimiz gibi, Dinler Tarihinin, mukayeseli din çalışmalarının önemi ilahiyat Fakültelerinde hissedilmeye başlanmıştır. Hadis, Tefsir gibi temel İslam bilimleri sahasında yapılan çalışmalarda, farkında olunmadan, Dinler Tarihi sahasına girilmiş bulunmaktadır. Dinler Tarihi'nin metodolojisine, yapısına ve kavramlarına vâkıf olunmadığından bu tür çalışmalarda eksiklikler tesbit edilmektedir. Bunun için dinler tarihçilerine önemli görevler düşmektedir. Merhum Prof. Dr. Hikmet Tanyu'nun koyduğu ilkeler ve amaçlar çerçevesinde, Türk Kültürüne ve İslamî disiplinlere katkı sağlayacak çalışmalar yapmak, yeni yetişen dinler tarihçilerinin görevi olmaktadır.

Şu anda, Türkiye'de Dinler Tarihi çalışmalarının geldiği noktadan sevindirici, önemli bir gelişme meydana gelmiştir. Köklü bir geleceğe ve misyona sahip olan dinler tarihçileri, İlahiyat Fakültelerinde ilk defa bir şeyi gerçekleştirmiş, bir araya gelerek bir dernek kurmuşlardır. Merhum Prof. Dr. Hikmet Tanyu'nun ismiyle özdeşleşen Dinler Tarihi adına, "Dinler Tarihi Derneği" adı altında artık bir dernek bulunmaktadır. Bu derneğin altmışı aşkın kayıtlı üyesi vardır. Önümüzdeki yıllarda bu sayı daha da artacaktır. Derneğin amacı, Türkiye'de Dinler Tarihi sahasında çalışanlar arasında işbirliğini ve bilgi alışverişini sağlamak, toplantılar düzenlemek, Dinler Tarihinin konu ve problemleriyle ilgili sempozyum, panel vs yapmak, yayınlarda bulunmaktır. Dernek sayesinde, yukarıda belirtilen problemlerin çözüm yolları aranacak; Türkiye'de çalışılması gereken konular belirlenip çalışmaların bir plan dahilinde yürütülmesi sağlanacaktır. Böylece, Dinler Tarihi sahasında çalışanlar ortak projeler üretebilecek, ortak çalışmalar yapabilecektir. Dinler Tarihiyle ilgili çalışmalar bir merkezde toplanacak, bunları yayınlama imkanları araştırılacaktır. Dinler Tarihçisi için bu dernek, her türlü konuda, bir başvuru mercii olacaktır.

Dernek, ilk faaliyeti olarak, Türkiye'de Dinler Tarihi çalışmalarının kökleşmesini sağlayan merhum Prof. Dr. Hikmet Tanyu'yu anmak için bir toplantı düzenlemiş ve dinler tarihçilerini bu toplantıya davet etmiştir. Bir ekolün mensubu olduğunun şuuruna varan dinler tarihçileri, Sakarya'dan, İstanbul'dan, Bursa'dan, İzmir'den, Isparta'dan, Samsun'dan, Erzurum'dan, Elazığ'dan, Kayseri'den ve Ankara'dan, maddî ve manevî külfete katlanarak, bu davete icabet etmiş ve toplantıya katılmıştır. Bu durum, merhum Prof. Dr. Hikmet Tanyu'nun ruhunu şad etmiş ve "Hikmet Tanyu" ile "Dinler Tarihi"nin birlikteliğini ve özdeşliğini bir kez daha perçinleyerek onun adını yüceltmıştır.